

KRITIKA

HORVÁTH CSABA PÉTER*

A Bánság mint tipikus köztes-európai mezőregió a Kárpát-medencében

Jegyzet Kókai Sándor Bánság-kutatásaihoz

Kókai Sándor: *Bánság: természet, társadalom, gazdaság (1718–2021) – Tanulmánygyűjtemény*. Nyíregyháza–Kiszombor: MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság Történeti Földrajzi Albizottsága, 2022. 810 oldal

A hazai tájtörténetírás legismertebb és talán legszínvonalasabb alkotása Fodor Ferenc *A Jászság életrajza* című monográfiája.¹ Ez a tájéletrajz több pusztá geográfiai vagy néprajzi leírásnál: a tájat mint természeti képződményt az emberi társadalom életmunkájának összefüggéseiben, egyfajta szerves organizmusnak tekintve írja le. Fodor könyvét Kókai Sándor történeti földrajzi munkássága közvetlen előzményének tekinthetjük. A Jászság és a Bánság mint Kárpát-medencei középrégiók között szerves kapcsolatot a síksági és folyómenti térszínek tájhasználatára, valamint a regionalizáció² felülről irányított térszervezési folyamatai jelentik.

Jelen írásunkban Kókai Sándor legújabb Bánság-tanulmánykötetének³ legfontosabb tanulságaira kívánjuk felhívni a figyelmet, ugyanakkor mindezt korábbi monografikus munkáinak⁴ tükrében végezzük el. Szándékunk szerint nem pusztán

* A szerző művelődéstörténész, filológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem posztdoktor kutatója. E-mail: hcsabapeter@gmail.com

¹ Fodor Ferenc: *A Jászság életrajza*. Budapest: Jászok Egyesülete – „A Jászságért” Alapítvány, 1991..

² Süli-Zakar István – Csüllög Gábor: A regionalizmus történelmi előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 2003. 17–46.

³ Ismerteti: Baranyi Béla: *Kókai Sándor: A Bánság [...], Történeti Földrajzi Közlemények*, 2022/1–2. 193–199.

⁴ Kókai Sándor: *A Bánság történeti földrajza (1718–1918) – A Bánság helye és szerepe a Kárpát-medencei földrajzi munkamegosztásban*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, 2010. Ismerteti: Nagy Miklós Mihály: *Tudománytörténeti*

szoros tartalmi kivonatolást nyújtunk, hanem a szerző kutatásain keresztül tisztázzuk a Bánság helyét és szerepét a köztes-európai térszerveződésben. Kókai 2022-es tanulmánygyűjteménye – formája ellenére – a fodori szellemiségű nagyelbeszélés műfajába illeszkedik, és a „Bánság életrajzának” monográfiáját adja a szerző eddig folyóiratokban és könyvfejezetek formájában megjelent írásaiból válogatott gyűjteményként.

A szimpla történeti topográfián – mely minden további geográfiai vizsgálódás alapja – túlmutató történeti földrajz mint szak- és segédtudomány számtalan más társadalomtudománnyal (társadalomtörténet, demográfia, kisebbségkutatás, diplomácia- és politikatörténet, geopolitika stb.) van összefüggésben, valamint ezek számára megbízható módszertani és ismeretbeli többletet nyújt, különös tekintettel a különféle számtalan (funkcionális) tér egymáshoz való viszonyulásának kutatására, a térhierarchia rekonstruálására. Kókai már Marosszög-monográfiája bevezetőjében hitet tesz a történeti földrajzi gondolkodásmód mellett: „A történeti földrajzi kutató feladata és kötelessége, hogy az emberi tevékenységi formák idő- és térbeli rendszerének feltárását, rekonstrukcióját elvégezze. Ezen belül a prioritás a természeti környezet (az agroökológiai potenciál) és a társadalom közötti kölcsönhatás-rendszer vizsgálata.”⁵ Ebből következően az emberi történelem egésze nem csupán a múlt szociológiája – mint ahogyan azt a történész szakma számos képviselője vallja –, ugyanis „nem érthető meg egyetlen társadalomtörténeti probléma nélkül, hogy a történeti földrajzi hátteret ne tennék hozzá”.⁶ Annyit talán érdemes e gondolatokhoz hozzáfűznünk: a történeti ökológiai nélkül sem, mely nézőpont a tájhasználat legkülönbözőbb aspektusaira adhat adekvát magyarázatot. Kókai Sándor a Bánság történeti földrajzának megírásakor „német, román, szerb szerzőkkel vitázva [...] leegyszerűsítések helyett komplex és objektív válaszokat fogalmazott meg”.⁷ A történeti tudományokkal foglalkozó szakember, amikor a múltat kutatja, a jelenre tekint: „E könyvben olyan Bánság kép megrajzolására törekedtem, amely lehetővé teszi a különböző korszakok, a Trianon óta különböző bánsági részek, illetve a ma különböző társadalmi-gazdasági fejlettségű területek korábbi közös kritériumainak és eltérő jegyeinek meghatározását.”⁸

Kókai néhány mai szerző nyomán a következőképpen határolja a – szakszerű pontossággal mérve – 28.522 km² területű Bánságot: északon, nyugaton és délen

széljegyzet új történeti földrajzi monográfiánkhoz. *Közép-európai Közlemények*, 2010/3. 176–187.; Kókai Sándor *A Marosszög történeti földrajza (1718–1918) – A táj- és erőforrás-használat változása a 18. század elejétől a 20. század elejéig*. Nyíregyháza–Kiszombor: MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság Történeti Földrajzi Albizottsága, 2021. Ismerteti: Nagy Miklós Mihály: Jegyzetek a Marosszög történeti földrajzi feldolgozásához. *Történeti Földrajzi Közlemények*, 2022/1–2. 200–210.

⁵ Kókai, 2021. 3

⁶ Kókai, 2021. 5.

⁷ Frisnyák Sándor: Előszó. In: Kókai, 2022. 3–4. 3.

⁸ Kókai, 2010. 12.

folyók (Maros, Tisza, Duna) határolják, míg keleti határa a Vaskaput a Marossal összekötő képzeletbeli vonal. „Ez teljes egészében lefedi az 1718–1778 közötti Temesi Bánság területét, és az 1910. évi közigazgatási beosztás alapján a fenti három vármegye [Temes, Torontál és Krassó-Szörény] 39 járását, törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városait.”⁹ A Bánság ily módon egy nagyobb alföldi sík és egy hegyvidéki térszínre tagolható. Kókai 2010-es Bánság-monográfiájának egyik legértékesebb eleme a Bánság morfológiájának leírása, a tájkataszter.¹⁰ A Bánság mind természetföldrajzi, mind politikai geográfiai értelemben kapcsoló régió a történelmi Erdély és a Bácska között, ugyanakkor nem kapu régió; a Kárpát-medence déli kapuja és az északra tartó hadi utak és áramlási terek nem érintik.¹¹ A Kárpát-medence dél felől Belgrád, valamint a Szerémség felől nyitott. Kókai Sándor a Szörénység vitatott regionális hovatartozását is tisztázta: noha néhány szerkezeti hasonlóság közte és a két határos régió, a Partium és Erdély között kimutatható, két évszázados társadalom- és gazdaságtörténete egyértelműen a Bánsághoz köti.¹² Kókai Sándor három könyvének egyik legfőbb érdeme a köztes-európai térszerveződés bemutatása: egy korábban a magyar állam- és etnikai térbe szervesen illeszkedő, majd a különféle csapások (a rácdúlások, a belháborúk, a török uralom, majd a háborúkat követő új államalapítás után szintén idegen testként az egykori államterbe ékelődés) által sújtott térség etnikai/nemzetiségi, közigazgatási és gazdaságtörténelmi feldolgozása. Tovább erősíti egyrészt a Bánság különállását, így önálló Kárpát-medencei régióként való ismertetését, másrészt köztes-európai jellegét a keleti és nyugati, a katolikus (és csekély részben protestáns) és ortodox kultúrák közötti kapcsolótáj-jellege, valamint a kulturális és gazdasági-kereskedelmi áramlási terekben való részesedése. A továbbiakban erre a gondolati ívre, másrészt a tájhasználat változásainak bemutatására kívánunk fókuszálni.

A történelmi régió központja, a Béga-parti Temesvár stratégiai, közlekedési és kereskedelmi primátusa az egész késő középkoron végigkísérhető, az oszmán hódítással párhuzamosan a Délvidék legfontosabb erősségévé vált.¹³ 1552-es feladása

⁹ Kókai, 2010. 14.

¹⁰ Kókai, 2010. 18–23.

¹¹ Kókai Sándor: A Bánság és a Balkán gazdasági kapcsolatrendszere a XX. század elején. In: Kókai, 2022. 491–502. A hazai úthálózat vázlatos kutatástörténetét és a korológiának mint a geográfia központi módszertani alapvetésének vázlatos historiográfiáját korábban már közöltük: Horváth Csaba Péter: Korológiai jegyzet a Kárpát-medencei reformáció kérdéséhez – A hazai úthálózat kialakulása és fejlődése 1610-ig. *Történelmi Földrajzi Közlemények*, 2022/1–2. 143–163.

¹² Kókai Sándor: Bánság, Erdély vagy Partium: a Szörénység. In: Kókai, 2022. 117–134.

¹³ Kókai Sándor: A temesvári vár helye és szerepe a Délvidék védelmi rendszerében. In: Frisnyák Sándor – Csihák György (szerk.): *Gyepűk, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920) – A Nyíregyházán 2004. november 26–27-én tartott tudományos konferencia előadásai*. Nyíregyháza–Zürich: Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, 2004. 159–168. 161.

után a hódoltsági időszakban továbbra is megőrizte közvetítő szerepét mind az észak–déli, mind a kelet–nyugati irányú kulturális áramlatokban.¹⁴ A középkorban és a kora újkor jelentős részében az uralom mindig is területiális jellegű volt. A különféle birtoktestek, közigazgatási egységek centrumában minden esetben egy vár helyezkedett el, ennek birtoklása egyúttal az általa uralt területek uralmát is jelentette. A klasszikus török–magyar várháborúk lezárultáig (1556) a tüzérség hathatós fejlődése miatt azok a várak váltak kulcsfontosságúvá, amelyek nagy területen, laposan, mocsarak ölelésében helyezkedtek el (Temesvár, Szigetvár, Gyula, Lippa stb.). A történelemből tudjuk, hogy a temesvári vár nem tudta betölteni rá kirótt szerepét, sokkal inkább szimbólummá vált: a magyar történelem három gyászos kimenetelű katarzisének részese lett (1514, 1552, 1849).¹⁵

A Bánság területe a középkorban a síksági részekben a magaspartokon és az ármentes térszíneken – a természeti erőforrások bősége miatt – viszonylag sűrűn lakott és magyar etnikai hegemoniájú volt, a Bánsági-hegyvidék az Erdélyi-középhegység legdélibb részeként ugyanakkor még a gyepterület részét képezte, és minimális vlach hegyi pásztorkodás jellemezte. A térség gazdasági életében és etnikai térszerkezetében a döntő változást a 16. század eseményei hozták el. A török hódítás előtt a lakosság 70–80%-át a magyar etnikum tette ki.¹⁶ Temesvár eleste (1552), majd a Temesvári vilajet megszervezése és az Oszmán Birodalom közigazgatásába emelése következtében a magyar társadalom északabbra húzódott, ez egyben a felföldi, kezdetben német etnikai túlsúlyú városok elmagyarosodását, valamint az Alföldön és még inkább a Partiumban a Marostól északra a mamut mezővárosok kialakulását okozta. A török balkáni terjeszkedésével párhuzamosan a pravoszláv délszláv etnikum is észak felé vándorolt, elsősorban a Délvidéken és a Duna völgyében a Dunakanyarig, a katolikus délszláv népelemek (elsősorban a horvátok) viszont az Alpokalján telepedtek meg a szintén eredetileg magyar többségű Muraköztől egészen a Fertő-tó mellékéig. E folyamatok következtében a Bánság területén a 16. század végére kialakult, szerb túlsúllyal jellemezhető etnikai térszerkezet a török uralom végéig fennmaradt.¹⁷ A szerbség előrenyomulásával egy időben természetesen új kulturális identitások jelentek meg a térségben, és ez magával hozta a balkáni telepések újfajta tájhasznosítási szokásait, társadalomszerkezetét és mentalitását. A délszláv etnikum vándorlásával egy időben a hegyvidéki térszíneken a szintén ortodox románság spontán migrációja is egyre erőteljesebbé vált.

A Bánság újkori története a Habsburg–Oszmán háborúkat részben lezáró 1718-as pozsareváci békével kezdődik; ekkortól a Temesköz – így az ugyanebben az

¹⁴ Kókai Sándor: Kultúrák határán, metszéspontok a Bánságban (896–1918). In: Kókai, 2022, 419–430. 421.

¹⁵ Kókai, 2004. 168.

¹⁶ Kókai Sándor: A balkáni népcsoportok szerepe a Temesi Bánság etnikai térszerkezetében (1718–2002). *Balkán Füzetek*, különszám, I, 2009. 87–101. 87.

¹⁷ Kocsis Károly: A délvidéki magyarság etnikai földrajza. *Néprajzi Látóhatár*, 1999. 1–36.

évben létrehozott Temesi Bánság – területe is felszabadult a török uralom alól. A pozsareváci béke történelmi jelentőségét nem lehet túlbecsülni:¹⁸ egyrészt a Habsburg-dinasztia keleti expanziójának második üteme lezárult (az első lépés a Jagelló-birodalom megszűntével a cseh és magyar korona országainak a Habsburg-családra szállása volt 1526-ban), másrészt lehetőség nyílt egy klasszikus köztes-európai államkeret megteremtéséhez.¹⁹ Ez utóbbi sikeres vállalkozás lett: pontosan kétszáz éven keresztül állt fenn a Habsburgok vezette dunai monarchia. A Bánság (vagy német nevén a Bánát) „földrajzi és kulturális egységet képez a Bácska és a történelmi Erdély között”.²⁰ A Bácska a Duna és a Tisza közti területen helyezkedik el, északon többnyire homogén magyar etnikai tömbbel, egyre délebbre haladva jelentős délszláv népelemekkel tarkítva. A Bánságtól mind természetrajzi (Duna–Tisza-közi homokhát), mind gazdasági-társadalmi (az etnikai térszerkezet és a tájhasználat tekintetében), mind pedig közigazgatási (Bács-Bodrog vármegye) értelemben különbözik.

Magyarország történelmét – hasonlóan a térség más államainak történetéhez – az országalakók, a mindenkori társadalom feje fölött véghez vitt rendszerváltások, ezek következtében az új államalapítások egymásutánosságaként is értelmezhetjük. Ezek a rendszerváltások, államalapítások a tulajdonviszonyok, a politikai és gazdasági erők felülről irányított megváltoztatása mellett nemegyszer a természeti és kultúrtáj, valamint az etnikai térszerkezet átalakulásával jártak. Kókai Sándor a Bánság tekintetében nagy körültekintéssel és alaposítással ragadja meg ezt a folyamatot, ismertetve részben a korabeli politikai erőviszonyokat, ugyanakkor munkásságának fő érdeme az újjáalakuló bánsági társadalom gazdasági potenciáljának mérlegelése, az erők átalakulása következtében a történelmi viszonyrendszerek és az etnikai térszerkezet változásainak nyomon követése és statisztikai módszerekkel történő leírása, mint írja: „Az elemzést a történelmi-földrajzi tér egyes elemeinek (pl. természeti környezet, ökológiai feltételek, demográfiai, etnikai, gazdasági, település-szerkezeti stb.) értékelés után objektív – a korabeli állapotokat tükrözó adatsorok, térképek, ábrák, táblázatok – források elemzésével végeztem.”²¹

A 18–19. század a közép-európai agrárkonjunktúra idószaka. Eddig a pontig a magyar társadalom jellemzően nagyállattartó agrárgazdaságot működtetett extenzív legeltetéssel,²² ezt egészítette ki a Tokaj-hegyaljai bortermelés, valamint a sókivitel. Egy ország, egy birodalom gazdasági-társadalmi potenciáljának adekvát

¹⁸ Nagy Miklós Mihály: A pozsareváci béke és a hatalmi tér. *Történelmi Földrajzi Közlemények*, 2018/3–4. 34–60.

¹⁹ Köztes-Európa fogalmának historiográfiáját, valamint idő- és térbeli kiterjesztésének lehetőségeit korábbi tanulmányunkban már közöltük: Horváth Csaba Péter: Köztes-Európa nyugaton? Vázlat és történelmi áttekintés Nyugati Köztes-Európa fogalmának értelmezéséhez. *Történelmi Földrajzi Közlemények*, 2021/3. 44–59.

²⁰ Kókai, 2010. 13.

²¹ Kókai, 2010. 11.

²² Szabadfalvi József: *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon*. Debrecen, 1970.

mérőszámát a demográfiai mutatók határozzák meg. A török alól felszabadult területeken a spontán bevándorolt délszláv és román etnikum mellett a tervszerű telepítések alapozták meg a jövőbeli erőtereket; ez a precízen megtervezett és kivitelezett telepítés azt a célt szolgálta, hogy minél hamarabb fel kell zárkóztatni a Habsburg-birodalmat a nyugat-európai államok, különösen a Bourbonok Franciaországa gazdasági szintjére. Így volt ez természetesen a Bánság esetében is, azzal az országgal egyébként eltérő Habsburg-birodalmi gyakorlattal, hogy a magyar koronától független területként kezelték: a Temesi Bánságot önálló tartománnyá alakították (1718–1779), és közvetlenül a bécsi kormányzati szervek (Bánsági Tartományi Hivatal)²³ alá rendelték, ezáltal teljesen figyelmen kívül hagyták a korábbi közigazgatási térszerkezetet. A Bánság ily módon a Habsburg-abszolútizmus „mintatartománya” lett. A Bánság konszolidációjának végeztével a Temesi Bánságot 1779-ben – az 1747-es szlávön és szerémségi rendezés mintájára – megyésítették, és csupán a déli részek maradtak katonai igazgatás alatt, részben véglegesítve a katonai határőrvidék területét. Horvátország és Erdély önkormányzati különállása mellett a Bánság volt a történelmi Magyarország harmadik olyan régiója, ahol „az igazgatásban, a területfejlesztésben, a telepítési politikában 1718–1918-ig változó intenzitással regionális elvek is érvényesültek”.²⁴

A növekvő lakosságszám élelmezése, életterének kiterjesztése, valamint az az agrármerkantil folyamat, melynek eredményeként az egy hektár területről betakarított gabona értéke messze meghaladta az ugyanakkora területen termelhető hús értékét, előjelezte a Kárpát-medencei nagy tájtalakító, tájformáló intézkedések leglátványosabbikát, a vízgazdálkodás teljes módosulását.²⁵ Ez a folyamat a mocsarak lecsapolásával kezdődött. A mocsarak, ingoványok jelentős része csak részben jött létre természetes úton: a középkori foggazdálkodás – ugyanígy más vidékeken a dombvidéki vízgazdálkodás – maradványai voltak, mert az elhagyott, gazdátlan és elhanyagoltá vált fokok egy idő után feliszapolódtak, nem tudták elvezetni a vizet, amely pangása eredményeképp ezek a formák kialakultak.²⁶ Ez a folyamat már a középkori pusztasodás idején megindult, azonban az oszmán hódítás és az ezt megakadályozni igyekvő katonai védművek kialakítása során vált általánossá; a hódoltság korára pedig terebélyes mocsárvilág alakult ki a Kárpát-medence jelentős részén. Ezek megszüntetése nyomán azonban rendkívül termékeny, kiváló termőföldet nyertek az újonnan érkezők, melynek segítségével későbbi egzisztenciájukat megalapozhatták. Ugyanezt a cél szolgálták a 18. századi

²³ Kókai Sándor: Az első modern regionalizációs kísérlet a történelmi Magyarországon: a Temesi Bánság. In: Kókai, 2022. 25–46.

²⁴ Kókai, 2010. 296–297.

²⁵ Ihrig Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*. Budapest: Országos Vízügyi Hivatal, 1973. 48.

²⁶ Fejér László (szerk.): *Vizeink krónikája – A magyar vízgazdálkodás története*. Budapest: Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, 2001. 22.

bánsági folyószabályozások is. A római kor óta nem volt ilyen méretű vízszabályozás a Kárpát-medencében. Hasonló tájformáló hatást eredményezett a fakitermelés is: a fa a 19. század végéig az első számú energiahordozó volt, valamint az ország újjáépítéséhez is rengetegre volt szükség belőle. (A Bükk-fennsík például – többek között – azért ilyen kopár, mert Mária Terézia korában a környék – elsősorban Eger, különös tekintettel az új egyházi épületkomplexumokra – újjáépítéséhez sok fát kellett kivágni.) Ez a folyamat az ártéri erdőket sem kerülte el, a Maros parti ártéri és galériaerdők a környék mezővárosainak és Szegednek jelentettek szinte pótolhatatlan erőforrást.

A természeti táj mesterséges átformálása mellett a Bánság etnikai térszerkezetében is látványos, Európában egyedülálló változások következtek be. A Habsburg-adminisztráció német mintaállamot kívánt itt létrehozni elsősorban katolikus német országalakók letelepítésével. A németiség Bánságba érkezése folyamatos volt a 19. század végéig, az utolsó nagy tervezett telepítési hullám II. József idején ment végbe. A Bánság újjáépítése olyannyira tudatos és megtervezett volt, hogy a települések alaprajzait is előre elkészítették.

Magyarok hivatalosan csak 1737-től létesíthettek saját otthonot a Bánságban, ez alól a spontán áttelepülés következtében a Szeged szabad királyi város hinterlandjaként funkcionáló Marosszög területén létesült dohánykertész telepek jelentettek kivételt; az itteni falvak esetében magyar etnikai többség alakult ki az északra és keletre elterülő nagy magyar nemzetiségű tömb folytatásaként. Ezeket a kisebb településeket a 20. századi erőszakos román és szerb asszimiláció sem érintette.²⁷ Kókai a Marosszöget a következőképpen definiálja: „A Marosszög fogalma alatt [...] a Maros, a Tisza és az Aranka által közre zárt területet [...] értem, amelynek természeti, társadalmi-gazdasági sajátosságai markánsan különböztek/különböznek a történelmi Csongrád és Csanád vármegyéktől, s bizonyos elemekben a Bánság, ill. az egykori Torontál vármegye más régióitól is.”²⁸ Közlekedési szempontból mindig is kitüntetett helyzetben lévő területről beszélünk, mivel már a középkortól kezdve a Dél-Erdélyből a Kárpát-medence centrumtérsegei és a nyugati-délnyugati kereskedelmi zóna felé tartó Maros menti áramlási tér centrumában helyezkedett el.²⁹ A térség nyugati irányba, a Maros tiszai deltája felé lejt, így az emberi megtelepedésre a magaspartok és a magaslatok szolgáltak. Kedvező helyzete miatt már a korai középkortól kezdve sűrű, aprófalvas, a Bánságban egyedülálló településszerkezet alakult ki a területén. A Marosszög a Kárpát-medence belső periferiája: lényegileg Szeged agrárszolgáltató hátszágaként funkcionált, afféle kapcsoló területként, ugyanis Temesvár is Szegeden vagy Aradon keresztül érintkezett

²⁷ Kókai Sándor: Adalékok a 19. századi bánsági telepítések társadalmi-gazdasági és településhálózati szerepéhez és jelentőségéhez. In: Kókai, 2022. 145–158.

²⁸ Kókai, 2021. 9.

²⁹ Blazovich László: Az Alföld 14–16. századi úthálózatának vázlata. *Tanulmányok Csongrád Megye Múltjából*, 1998. 51–61.

a fővárossal. Kókai hangsúlyozza, hogy a trianoni határmódosítás nemcsak a la-kosság etnikai összetételére, hanem a természeti környezetre sem volt tekintet-tel: talán a Marosszög az a tájegység, amely leginkább megsínylette a politikai határok önkényes módosítását, ugyanis „a vonalas infrastruktúra által biztosított gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok torzultak, Szeged déli [...] hinterlandját le-metszették”,³⁰ ráadásul ez még a Kisantant országainak érdekeivel is szembe ment.

A kiváló természeti adottságokkal és a növénytermesztésre kifejezetten alkal-mas termőföldekkel bíró vidék felvirágoztatásához azonban nem volt elegendő a németiség tudatos és tervszerű betelepítése; ezt később a kormányservek is belát-ták, ezért további engedményeket tettek más nemzetiségek és etnikumok számára a megtelepedésre. Ennek következtében a Kárpát-medencének, sőt Európának nem volt még egy olyan régiója, ahol tizenhat etnikai népcsoport élt békében egymás mellett. „Szerbek a török hódoltság alatt is laktak a vidéken, 1741 után pedig Szeged környékéről és a Maros vidékéről a Dél-Bánságba húzódtak le, illetőleg 1751-ben a Tiszai Határörvidék feloszlása miatt telepedtek le Kikinda környékén. 1737-ben kaptak engedélyt a bevándorlásra a török elől Olténiába menekült katolikus bolgárok. Szintén az 1740-es években vándoroltak a Karas folyó felső völgyébe a krasovánok [horvátok]. Románok már a XV. században is éltek a Bánsági-hegy-vidéken, a XVIII. században szervezett telepítés és spontán migráció következté-ben a Bánságban mindenütt falvakat alapítottak. A XVIII. század végétől Torontál és Temes megye déli [domb- és hegyvidéki] részén szlovák, a XIX. század első fe-lében Krassó-Szörényben cseh bányászfalvak is keletkeztek.”³¹ A Bánság nagyobb városai ennél fogva soknemzetiségűek lettek, egyik etnikum vagy nyelv sem lett ezekben kizárólagos, illetve egyik sem érte el az 50% feletti számarányt. Ugyanez nem mondható el a telepés falvokról: Kókai Sándor demográfiai és etnikai elem-zési eredményei alapján arra a következtetésre jutott, hogy az egyes települések etnikailag homogének maradtak, szinte mindegyik faluban egy bizonyos etnikum 75% fölötti számban volt jelen. Az etnikai vándorlás a nagyobb tömböktől halad mindig a kisebbségi részek irányába, ez a magyarság esetében sem volt másképp: a Maros és a Tisza mint magyar–szerb, illetve magyar–román etnikai határvonal jelentkezett, a magyar népség elsősorban így a Marosszögben, illetve a Tisza partján dél felé Torontál megyében alkotott részlegesen összefüggő etnikai zónát. A Bánság etnikai térképe ily módon rendkívüli tarkaságot mutatott a dualizmus koráig, etnikai tömbről csak feltételesen és három nemzetiség esetében beszélhe-tünk: a szerbség Torontál megye keleti és déli részén, valamint a Határörvidéken, a románság Temes vármegyében és Krassó–Szörényben alkotott többséget, e két nagy ortodox tömb között pedig a katolikus német telepés falvak helyezkedtek el. „Több mint meglepő, hogy a Bánság területén összefüggő magyar–román kontakt

³⁰ Kókai, 2021. 246.

³¹ Kókai, 2010. 57.

zóna nem alakult ki. A két nagy etnikai tömböt elválasztotta egymástól a német telepes falvak és városok sorozata.³²

A 18. századi alapokon tudatosan újjáépített Bánságban a 19. századra nemcsak a mennyiségi, hanem a minőségi termelés is emelkedett, a régi áramlási terek újjáéledtek, kialakult a ma ismert településszerkezet, amely nagyban megfeleltethető Walter Christaller településhierarchiai modelljének.³³ A pozsareváci békétől a kiegyezésig a lakosságszám megnegyvenszereződött. A nagy telepítési hullámok a 19. századra lezajlottak, innentől kezdve a természetes népességszaporodás – az egykezés miatt ez kevésbé – és a spontán migráció játszotta a központi szerepet. A dualizmus időszakában az etnikai tarkaság az asszimiláció miatt gyengült, a kisebb arányú nemzetiségek a nagyobbakba olvadtak. A térségben a városiasodás gyengébb ütemben haladt, mint a Monarchia más területein, egyes nemzetiségeket az urbanizáció gyakorlatilag nem is érintett (a magyarságot is csak részben).

Kókai Bánság-monográfiájának hiánypótló függeléke a Bánsági Köztársaság történetének rekonstrukciója.³⁴ Az impériumváltások és a kataklizmaszerű háborúk után természetszerűen a vesztes fél/felek területén rövidebb-hosszabb ideig anarchisztikus állapotok uralkodhatnak. Nem volt ez másképp a magyar államtér esetében sem: az I. világháború után a Kárpát-medence területén számtalan rövid életű államalakulat állt fenn, politikai földrajzi értelemben jelentős mértékben fragmentálva az eddigi államkeretet; összesen több mint húsz ilyen államszerveződés jött létre 1918–1924 között az egykori magyar állam területén. Hasonló fokú politikai földrajzi széttöredezésre a 17–18. század fordulóján lehetünk figyelmesek, ekkoriban az ország nem három, hanem legalább hat részre szakadt. Ebbe az I. világháborút követő folyamatba illeszkedik a Bánsági Köztársaság is. A Bánság területének népszavazás útján történő felosztása a szomszédos hatalmak között nem volt lehetséges, mivel – mint fentebb jeleztük – egy nemzetiségnek sem lett volna 50% feletti részesedése egyik bánsági részen sem. A régió sajátos történelmi kialakulása és fejlődése kialakított egy lokális öntudatot, amelyre lehetett volna építeni, valamint mind gazdaságilag, mind népesség szempontjából egy európai középállam potenciáljával bírhatott volna ez az államalakulat, annak közigazgatását alapvetően a svájci alkotmány alapján szervezték volna meg. Kókai megfogalmazása szerint: „Gazdaságilag egy tökéletesen életképes terület: fejlett ipara, kiváló termőföldje, szakképzett és 2-3 nyelvet beszélő és értő munkaereje, jól védhető természetes határai voltak.”³⁵ A nagyhatalmi – elsősorban a francia – érdek

³² Kókai, 2010. 163.

³³ Christaller, Walter: *Die zentrale Orte in Süddeutschland – Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968.

³⁴ Kókai, 2021. 309–318.

³⁵ Kókai, 2010. 309.

azonban keresztülhúzta a bánágiak számításait, hasonlóképpen az összes többi hasonló alkalmi államszerveződés társadalmához.

Kókai Sándor Bánág-könyveinek legfőbb tanulsága az, hogy a Bánág klaszszikus köztes-európai kulturális és politikai, illetve közigazgatás-földrajzi régió. Kicsiben leképezi mindazokat a tulajdonságokat, melyek a mindenkori német és orosz birodalmi terek közötti, hatalmas köztes térséget jellemzik. Átmeneti kulturális régió a Balkán és Közép-Európa, az ortodoxia és a római katolicizmus (és a protestantizmus) között; területén sajátlagos funkcionális közigazgatási térelemek alakultak és szűntek meg (Határőrvidék, vármegyék); az új államalapításokkor, impériumváltásokkor társadalmá, gazdasága, belső igazgatása és politikai földrajzi viszonyrendszerei átalakultak; határai ugyanakkor a természetföldrajzi keretek miatt homogének, a határai közt élő etnikum viszont nem.

A kötetek mellett azonban nem mehetünk el bizonyos kritikai él nélkül. A magyar tudományosság, különösen a történeti földrajz művelői számára példaértékű módszertani mintákat nyújtanak, azonban sajnálatos módon – és ez mindhárom kötetről elmondható – a kiadói korrektúra teljes hiányáról árulkodnak. Oldalanként több helyütt értelemzavaró nyelvhelyességi, gépelési hibák rútitják a szöveget, valamint rendkívül szembeötlő a földrajzi tulajdonnevek írásának teljes, szintén értelemzavaró következetlensége. A kötetek függelékében szereplő térképmelléletek rendkívül hasznosak és informatívak, azonban nagyon kicsik, néhol alig olvashatók, a magyarázó szövegrészek rendkívül halványak; ezeket nagyobb felbontásban és méretben kellett volna a kötetbe illeszteni. A kötetek használatát könnyítené egyrészt egy személynévmutató szerkesztése a bibliofil kutatás megkönnyítése érdekében, másrészt pedig – geográfiai munkákról lévén szó – egy földrajzinév-mutató kötetbe illesztése is, ez a kataszter lényegében a hatalmas feldolgozott anyagra tekintettel a Bánág történeti topográfijaként is szolgálhatna.

A Bánág és egy kistája, a Marosszög monografikus történeti földrajzi leírása, majd a 2022-es összegző tanulmánygyűjtemény, a „Bánág életrajza” megjelenítése után remélhetőleg számíthatunk majd a szerzőtől e rendkívül változatos történelmű, politikai és közigazgatási földrajzi értelemben unikális középrégió további funkcionális térelemeire koncentráló vizsgálatára. A fentebb idézett, a Szörénység közigazgatási és társadalomföldrajzi hovatartozását tisztázó dolgozata mellett további kérdéseket vet fel a domb- és hegyvidéki, valamint az ezek között kialakult medencetérszíneket magában foglaló táj gazdaság- és társadalomtörténeti elemzése, akár a Marosszög példájára monografikus formában is. Hasonlóan kérdésként fogalmazódhat meg az olvasó számára a legújabb tanulmánygyűjteményt kézbe véve, hogy a katonai határőrvidék kialakulása, fejlődése, majd megszűnése milyen társadalmi, politikai és etnikai változásokat, milyen etnikai térszerveződési folyamatokat serkentett a Délvidéken, azon belül a Bánág térszerkezetében. Mindezen kérdések megválaszolása az elkövetkezendő kutatások feladata, jelenleg nagy köszönettel tartozunk a szerzőnek legújabb kötetének megjelentetéséért.